

آینه پژوهش

سال سی و هفتم، شماره سوم
مرداد و شهریور ۱۴۰۵
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب شناسی و
اطلاع رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۱۹

۲۱۹

دوماهنامه
آینه پژوهش

سال سی و هفتم، شماره سوم
مرداد و شهریور ۱۴۰۵

سیدعلی میرافضلی | والتر برونو هنینگ / سید احمد رضا قائم مقامی | امید حسینی نژاد | مجید جلیسه
حبیب الرحمن شروانی / شیوا امیرهدایی | آریا طبیب زاده | رقیه فراهانی | کمال الدین دعایی | میلاد بیگدلو
حیدر عیوضی | علی راد | اصغر ارشاد سربابی | منوچهر فروزنده فرد | محمّد جوکار باصری | مهدی مهریزی
محمد هادی توکلی | رضا استادی | سیدعلی کاشفی خوانساری | سعید مهدوی فر | جویا جهاًنبخش
فرهاد طاهری | رسول جعفریان

فهرست شاعران سفینه رباعیات استانبول: دستنویس شماره ۱۲۰۳ کتابخانه دانشگاه استانبول
| دو خطا در روایات عربی در باب مانویّت | خراسانیات (۹): تحفه ای گرانقدر از میراث گمشده صاحب بن
عباد در نیشابور قرن چهارم قمری | چاپ نوشت (۲۴): رسانه چاپ و بازآرایی منازعات فرقه ای در شبه قاره
هند؛ مطالعه موردی تحفه اثناعشریه، صوارم الالهیات و حسام الإسلام | مطالعات زبان و ادب فارسی در
شبه قاره (۳): قصاید مطهر | یادداشت های لغوی و ادبی (۸): درباره «ایش» و «ایش شاء الله» و «ایشالا»
| اشعار تازه یاب از شاعران دوره قاجار با استناد به نشریات آن عصر: مقاله نهم، اشعار نویافته از ابراهیم
پورداوود | مجموعه های ویراسته در نشر دانشگاهی: راهنمای جامع گونه ها | قطعه ای از تاریخ ترجمه
عربی به فارسی | آینه های شکسته (۱۴): «مُسَوِّمین» (آل عمران: ۱۲۵) در ترجمه های قرآن؛ رویکرد ریشه
شناختی در برابر داستان سرایی | طومار (۱۶): نردبان شکسته (۹): تحلیل انتقادی مصادر اسطوره حفظ
نقد و بررسی کتاب مجمع النوادر (کتابی از میراث داستانی شبه قاره) | درباره «نگاهی به واژگان لغت
فرس» | نقدی بر مقاله «امامت و ولایت در محاق ترجمه ای جدید از قرآن کریم» | نگاهی تحلیلی به
کتاب موسوعة المباحث الاصولية و ادلتها | بررسی انتقادی «سیدرضی لاریجانی و مکتب عرفانی تهران»
| کتابشناسی جامع آیت الله رضا استادی

نکته، حاشیه، یادداشت

پیوست آینه پژوهش: ♦ حسرت تمدنی و ایدئولوژی احیا در یک منظومه فارسی شبه قاره

Ayeneh-ye-

Pazhoohesh

Vol.37, No.3

Aug - Sep 2025

A bi-monthly journal exclusively
review & information dissemination

219

dedicated to book critique, book
in the field of Islamic culture

مجموعه‌های ویراسته در نشر دانشگاهی: راهنمای جامع گونه‌ها

کمال‌الدین دعایی
| ۱۷۹ - ۱۹۲ |

۱۷۹

آینه پژوهش | ۲۱۹
سال ۳۷ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۵

چکیده: مجموعه‌های ویراسته سهم قابل توجهی از انتشارات دانشگاهی جهان را به خود اختصاص داده‌اند و بستری متمایز از تک‌نگاری‌ها و درس‌نامه‌ها برای سامان‌دهی دانش فراهم می‌آورند. این مقاله با تکیه بر سیر تکوین تاریخی نشر دانشگاهی از سده هفدهم میلادی تاکنون، به تحلیل ساختار، کارکرد و جایگاه معرفت‌شناختی مجموعه‌های ویراسته می‌پردازد. این آثار برخلاف تک‌نگاری‌ها که روایتی خطی و تک‌صدایی را دنبال می‌کنند، با اتکا به نقش محوری سردبیر امکان بررسی چندوجهی و تخصص‌محور یک موضوع را ممکن می‌سازند. جستار حاضر شش گونه‌ی استاندارد و تثبیت‌شده از این آثار را در نشر بین‌الملل صورت‌بندی می‌کند: «دست‌نامه» با کارکرد ترسیم آخرین وضعیت و نقشه‌ی جامع پژوهش؛ «همگام‌نامه» در مقام راهنمای گام‌به‌گام یک آموزش مبنایی؛ «خوانش‌نامه» با هدف گردآوری متون کلاسیک و خواندنی‌های دوره‌های درسی؛ «گزیده‌نامه» با تمرکز بر گلچین متون و شکل‌دهی به فهرست تراز ادبی یا فکری؛ «ارج‌نامه» در جایگاه سند تاریخی بازتاب‌دهنده‌ی شبکه‌ی فکری یک شخصیت برجسته؛ و «رویدادنامه» به مثابه بازتاب پژوهش‌های بدیع برخاسته از همایش‌ها. در نهایت، مقاله نشان می‌دهد که این مجموعه‌ها با وجود تنوع ساختاری و هم‌پوشانی‌های محتوایی، با تثبیت همکاری و شبکه‌سازی میان پژوهشگری، نقشی جایگزین‌ناپذیر در پویایی و تکثر ارتباطات علمی ایفا می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: مجموعه‌های ویراسته، نشر دانشگاهی، شبکه‌های علمی، دست‌نامه، همگام‌نامه، ارج‌نامه، تک‌نگاری.

Edited Volumes in Academic Publishing: A Typological Guide
Kamaluddin Duaei

Abstract: Edited volumes account for a major share of global scholarly publishing. They provide a distinctive framework for organizing knowledge, operating quite differently from traditional monographs and textbooks. By tracing the historical trajectory of the academic press from the seventeenth century to the present, this paper examines the structural, functional, and epistemological status of these collections. On the one hand, monographs typically demand a linear, single-author narrative. In contrast, edited collections rely on the editor's curatorial vision to approach a topic from highly specialized and varied angles. This study categorizes six established variants of these works within the international publishing landscape. Namely, *handbooks* map the most recent research landscape in a given field, while *companions* act as step-by-step guides for basic instruction. *Readers* are assembled to compile classic texts and essential course materials, while *anthologies* curate selected writings to help establish a literary or intellectual canon. Finally, *Festschriften* form records mapping a prominent scholar's intellectual network, and *proceedings* capture original, early-stage research generated at academic symposia. Ultimately, the survey demonstrates that despite their structural diversity and occasional overlap, these volumes remain indispensable. By institutionalizing collaboration and formalizing research networks, they sustain the structural vitality and plurality necessary for scientific communication to survive.

Keywords: Edited volumes, academic publishing, scholarly network, handbook, companion, *festschrift*, monograph.

غیر از تک‌نگاری‌ها^۱ و درس‌نامه‌ها^۲ که معمولاً حاصل تلاش یک نویسنده در یک موضوع مشخص است، کتاب‌هایی که با سهم بخشی نویسندگان چندگانه و سپس ویراستاری یک یا چند سردبیر تألیف شده‌اند، بخش مهمی از انتشارات علمی و دانشگاهی را دربر می‌گیرد. پژوهشی درباره آثار نمایه شده در بازه زمانی ۲۰۰۵ - ۲۰۱۱ نشان می‌دهد از بین تمام کتاب‌های علمی، حدود ۴۴ درصد به مجموعه‌های ویراستاری شده تعلق دارد. این آمار در علوم انسانی حدود ۲۹ درصد، در علوم اجتماعی ۴۰ درصد و در علوم پایه ۵۸ درصد بوده است.

انتشار مجموعه‌های ویراسته به‌ویژه در قالب مقالات علمی، زاینده سنت نشریات ادواری^۳ در اروپای مدرن نخستین بود. این تحول مستقیم با شکل‌گیری نهادهای علمی و شبکه‌های دانشوری جدید و با هدف انتشار همگانی یافته‌ها گره خورده بود. در این ساختار نوپا، «سردبیر» در جایگاه یک واسطه مرکزی و گزینش‌گر ظهور کرد که دانش تولیدی نویسندگان مستقل را دریافت و منتشر می‌کرد. نشریه «مبادلات فلسفی»^۴ که از سال ۱۶۶۵ با سردبیری هنری اولدنبرگ در لندن منتشر شد، نخستین مطبوعه ویراستاری شده در زبان انگلیسی بود که هر چند شماره در کنار هم تجمیع می‌شد و یک مجلد را شکل می‌داد.

تحولات اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم میلادی که با رشد تصاعدی دانش و تخصص‌گرایی همراه بود، نیاز به برنامه‌ریزی مدون برای نگارش آثار علمی زیر نظر ویراستاران را دامن زد. سپس به تدریج با پایه‌گذاری و تثبیت نشرهای دانشگاهی، ژانرهای مشخصی برای انتشار این‌گونه آثار شکل گرفت و به حالت استاندارد درآمد. قالب مشترک مجموعه‌های ویراستاری شده،^۵ مقالات یا فصل‌هایی با یک موضوع کلی واحد است که سردبیر طراحی می‌کند و هر یک را به نویسنده‌ای مستقل سپرده است؛ اما هر کدام از این قالب‌ها به مرور زمان کارکرد خاص خود را یافته است و فراخور آن مخاطب و محتوای مربوط به خود را دارد.

آثار تک‌نگاشتی که یک یا چند نویسنده به طور مشترک دارد، معمولاً از فصل‌های محدودی تشکیل شده است، یک ادعای واحد و یکپارچه را دنبال می‌کند، صدا و روایت مؤلف را بازنمایی می‌کند و تحقیقی نو و عمیق درباره یک موضوع مشخص و محدود به دست می‌دهد. معمولاً برای درک فحوا و استدلال کتاب نیاز است اگر نه تمام، دست‌کم بخش عمده آن را بخوانیم.

1. Monograph.

2. Textbook.

3. Periodicals.

4. *Philosophical Transactions*.

5. edited collection.

از آن سو، مجموعه‌های ویراسته فصل‌های فراوان‌تری دارد، دامنه‌ای بسیار جامع‌تر را دربر می‌گیرد و هر فصل آن مستقل از دیگر فصل‌هاست و استدلال، تمرکز و رویکرد روش‌شناختی خود را دارد. معمولاً نویسندگان هر یک از فصل‌ها خود پیش‌تر عناوین مستقلی در آن موضوع منتشر کرده‌اند و بر پایه پیشینه علمی‌شان برای نگارش یا گزینش آثار انتخاب می‌شوند. قدرت یک مجموعه ویراسته در توانایی آن برای بررسی یک موضوع از دیدگاه‌های گوناگون نهفته است. به همین ترتیب هر فصل مستقل از دیگر فصل‌ها امکان مطالعه و بهره‌برداری دارد.

برای توضیح بیشتر، یک نمونه را بررسی کنیم. «دین و علم» اکنون از حیطه‌های پویا و شکوفا در فضای دانشگاهی غرب است. ایان باربور (۱۹۲۳ - ۲۰۱۳) فیزیک‌دان و استاد فکید کالج کارلتون که یکی از پیشگامان و پدران این رشته بود، کتابی با عنوان دین و علم: مسائل تاریخی و معاصر (۱۹۹۷) دارد. این کتاب، اثری کل‌نگر و جامع به نظر می‌رسد؛ اما باربور قصد نداشته تمام آنچه درباره علم و دین گفته شده است را فهرست کند. باربور کتاب را با ساختاری خطی و استدلالی پیش می‌برد و پس از مرور تاریخچه، مدل مشهور چهارگانه خود را معرفی می‌کند و درواقع ماجرایی دین و علم را از دریچه نظریه خودش روایت می‌کند. فصل‌های کتاب به نوعی در خدمت شکل‌گیری این چارچوب فکری واحد است؛ بنابراین در کنار هم به درکی کلی می‌انجامند.

در همین وادی، سه نشر دانشگاهی اصلی یعنی انتشارات دانشگاه کمبریج، انتشارات دانشگاه آکسفورد و انتشارات راتلج، هر یک مجموعه‌های ویراسته‌ای منتشر کرده‌اند که می‌توانیم مثال آوریم:

The Cambridge Companion to Science and Religion (2010);

The Oxford Handbook of Religion and Science (2008);

The Routledge Companion to Religion and Science (2013).

برخلاف تک‌نگاری‌ها، تولیدکنندگان این نمونه‌ها در پی اثبات یک مدعا یا پیش‌برد یک استدلال نیستند، بلکه می‌کوشند آن حوزه را از دیدگاه‌های متنوع اما مستقل به نمایش بگذارند.

اما برای مثال فرق *Companion* و *Handbook* چیست؟ اینجا می‌کوشم شش ژانر از این قبیل مجموعه‌های ویراسته را معرفی کنم که هر یک عنوان، ساختار، محتوا و کارکرد نسبتاً تثبیت شده خود را دارد و برای هر کدام یک معادل فارسی هم پیشنهاد داده‌ام. البته مثل هر چیز دیگر، مرزهای سفت‌وسختی بین این ژانرها و عناوین وجود ندارد و هم‌پوشانی‌هایی با یکدیگر دارند. ضمن اینکه فقط برخی از مجموعه‌های ویراسته شامل مقاله‌های نونگاشته و سفارشی است و گونه‌هایی از آن به گزینش متون از پیش موجود اختصاص دارد. وجه مشترک این آثار، نقش

راهبردی ویراستار یا سردبیر است. دهخدا «ویراستن» و «پیراستن» را با تنقیح و تهذیب، زیادتی زدودن، زینت کردن، صیقل دادن و رفو کردن هم معنا دانسته است. در مجموعه‌های ویراسته عمده این نقش‌ها ایفا می‌شود.

۱. دست‌نامه (Handbook)

«هندبوک» یا «دست‌نامه» در آغاز حکم یک کتابچه دم‌دستی و جمع‌وجور را داشت که برای ارائه توضیحات کاربردی درباره یک کالا، فناوری، یا رشته علمی مشخص منتشر می‌شد؛ برای مثال خودرو است. در ادامه دست‌نامه‌ها نقش شیوه‌نامه‌های استاندارد را یافتند؛ مانند *MLA Handbook for Writers of Research Papers* که راهنمای نگارش پژوهشی و مصوب «انجمن زبان مدرن» است. این گونه دست‌نامه‌ها معمولاً قطع جیبی دارند و واقعاً باید دم دست باشند.

اما اینجا منظورمان از هندبوک، یک اثر مرجع معمولاً تک جلدی و حجیم است که هدفش ترسیم شاخص‌های یک رشته یا زیررشته علمی یا یک موضوع مطالعاتی و ارائه آخرین وضعیت دانش در آن حوزه از نظر پژوهشی است. در این نوع کتاب‌ها تلاش می‌شود دیدگاهی کلی از روش‌شناسی‌ها، شواهد، پرسش‌های تاریخی، مباحثات جاری، و چشم‌اندازهای آینده در یک زمینه تحقیقاتی شکل بگیرد؛ مثل *The Oxford Handbook of Cultural Sociology* یا *The Handbook of Islamic Law*.

بی‌جا نیست اشاره کنیم که دست‌نامه مطالعات جهان باستان^۱ احتمالاً نخستین نمونه از این سنخ است که در سال ۱۸۸۵ منتشر شد. ایوان فون مولر (۱۸۳۰-۱۹۱۷) زبان‌پژوه آلمانی که سودای ارائه نظام‌مند و جامع دانش‌های کلاسیک را داشت، این رشته را به موضوعات اصلی مانند تاریخ یونان، تاریخ روم، دستور زبان لاتین، باستان‌شناسی و... تقسیم کرد؛ سپس برای هر یک از این موضوعات اصلی، به یک متخصص برجسته و تراز اول در آن حوزه مراجعه می‌کرد و نگارش یک کتاب کامل و مستقل را به او سفارش می‌داد. این مجموعه طی ۱۳۰ سال بی‌وقفه ادامه یافته است و با گسترش و بازنگری مداوم بالغ بر ۱۰۰ جلد شده است.

مخاطب اصلی دست‌نامه‌ها، محققان، استادان و دانشجویان مقطع دکترا هستند. هدف بیشتر، مرور انتقادی آخرین وضعیت دانش است و حاصل به یک «نقشه جامع» می‌ماند. سبک

1. *Handbuch der Altertumswissenschaft*.

نگارش تخصصی‌تر و عمیق‌تر است. پرسش اصلی این است که «پژوهشگران برجسته در این رشته در حال حاضر چه می‌گویند؟». برای تألیف دست‌نامه، ویراستار فراخوان عمومی یا خصوصی می‌دهد و تمام مقالات مختص آن اثر نوشته می‌شوند.

سری Oxford Handbooks (انتشارات دانشگاه آکسفورد) احتمالاً معتبرترین مجموعه دست‌نامه در جهان است. برند «هندبوک آکسفورد» به معنای اوج کیفیت، جامعیت و اعتبار در یک رشته علمی است.

۲. همگام‌نامه (Companion)

«همگام‌نامه» در اصل راهنمایی موجز و خوش‌خوان برای جهت‌دهی به خواننده‌ای نسبتاً نوپا در یک حوزه موضوعی جدید است. این مجموعه‌ها نقش نوعی همراه و همگام در مسیر آشنایی دانش‌اندوز تازه‌وارد با یک چهره شاخص، یک اثر مهم یا یک جریان یا مکتب بنیادین را ایفا می‌کنند و اصلی‌ترین مضامین، مسائل و اندیشمندان آن عرصه را معرفی می‌کنند؛ مثل *The Cambridge Companion to Descartes' Meditations* که به کتاب تأملات در فلسفه اولی دکارت اختصاص دارد یا *The Blackwell Companion to Science and Christianity* که همگام‌نامه انتشارات بلک‌ول درباره علم و مسیحیت است. مخاطبان اصلی این کتاب‌ها، دانشجویان مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد هستند. مقالات همگام‌نامه نیز همگی مختص انتشار در آن نوشته می‌شود.

اگر دست‌نامه‌ها می‌کوشند نقشه جامع یک حوزه علمی باشند، همگام‌نامه‌ها بیشتر ساختار یک راهنمای گردشگری را دارند. البته گفتنی است که این تمایزها به هیچ‌روی قطعیت ندارد و در بازار رقابتی نشر، مجلدات فراوانی با عنوان همگام‌نامه مشاهده خواهید کرد که ساختار و محتوایی شبیه دست‌نامه دارند یا برعکس؛ برای مثال در حوزه فلسفه دین، انتشارات راتلج مجموعه مقالاتی با هر دو عنوان منتشر کرده است:

The Routledge Companion to Philosophy of Religion (2013);

The Routledge Handbook of Contemporary Philosophy of Religion (2015)

کلیدواژه «معاصر» (Contemporary) در کتاب دوم و مقایسه فهرست مطالب این دو اثر نشان می‌دهد که همگام‌نامه راتلج برای فلسفه دین یک «راهنمای آموزشی» است که تاریخ و مبانی را گرد آورده است؛ از آن سو، دست‌نامه راتلج برای فلسفه دین معاصر یک «گزارش وضعیت» است

که بر پژوهش‌های معاصر در این باره تمرکز دارد؛ برای مثال همگام‌نامه با «مسائل فلسفی در ادیان جهانی» شروع می‌کند و سپس فصل‌هایی درباره متفکران اصلی این حوزه همچون آکویناس، پاسکال و اسپینوزا دارد و در بخش‌های مجزا با فصل‌های متعدد به براهین اثبات و رد وجود خدا پرداخته است؛ اما در دست‌نامه خبری از این موارد نیست و در بخش اول با «جهت‌گیری‌های نظری» به رویکردهای فمینیستی، پدیدارشناختی، پست مدرن و ... پرداخته است و بدون اینکه به براهین کلاسیک الهیات اشاره‌ای شود، مباحث متافیزیکی و معرفتی مرتبط با آن مانند «رنالیسم و ضد رنالیسم» و سپس مسائل علم و دین مثل «دین و علوم شناختی» را دربر گرفته است که مرزهای این رشته در قرن ۲۱ را شکل می‌دهد.

سری‌هایی مثل Oxford Companions و Cambridge Companions از مشهورترین نمونه‌های این نوع مجموعه مقالات است که به مثابه مقدمه‌هایی جذاب و فهم‌پذیر برای دانشجویان طراحی شده‌اند.

۳. خوانش‌نامه (Reader)

«خوانش‌نامه» مجموعه متون خواندنی در یک حوزه مشخص است که بیشتر در علوم انسانی و اجتماعی رواج دارد. فصل‌های خوانش‌نامه، اغلب متن‌های از پیش منتشرشده مثل گزیده‌هایی از کتاب‌ها، مقالات مجلات و جستارهاست که برای مقاصد یک دوره درسی گردآوری شده است.

استادان به جای اینکه دانشجویان خود را برای مطالعه منابع اولیه و ثانویه به کتاب‌ها و مقالات مجزا ارجاع بدهند، از خوانش‌نامه‌ها بهره می‌گیرند. پس برخلاف دست‌نامه و همگام‌نامه، خوانش‌نامه معمولاً دربرگیرنده مقالات جدید و سفارشی نیست، بلکه خواندنی‌های کلاسیک و ضروری درباره یک موضوع مشخص را یک جا گرد می‌آورد. هدف خوانش‌نامه، تعامل مستقیم و انتقادی با متون اصلی و اولیه و با وجود این، کسب یک تصویر سراسری از سیر تاریخی و تحولات مفهومی آن حوزه است. در خوانش‌نامه‌ها، گروه ویراستار به انتخاب و دسته‌بندی متن‌ها می‌پردازد و با مقدمه‌ای جامع فضای بحث و مقصود گزینش خود را تشریح می‌کند. اغلب متخصصان دیگری هم انتخاب می‌شوند که برای هر گروه از متن‌ها یک دیباچه توضیحی بنویسند؛ همچنین در ابتدای هر متن معمولاً زندگی‌نامه‌ای از نویسنده آن متن اولیه می‌آید. الزامی نیست که گزیده متن‌ها یکپارچه و کامل نقل شوند، بلکه ویراستاران گاهی به دلیل اختصار و پابندی به مقصود کتاب، بخش‌هایی از هر متن را حذف و با [...] مشخص می‌کنند؛ برای مثال *Theories of Religion: A Reader* چاپ سال ۲۰۲۲ در انتشارات دانشگاه ادینبرا که

متن‌های منتخبی از اندیشمندان و نویسندگان کلاسیک غربی دربارهٔ دین را به طور مشخص و البته با تلخیص در فصل‌های مجزایی گرد آورده است. در این کتاب متنی ده صفحه‌ای از کتاب انواع اولیهٔ حیات دینی (۱۹۱۵) نوشتهٔ امیل دورکیم را می‌یابید و همین طور متن برگزیده‌ای از تبارشناسی‌های دین (۱۹۹۳) اثر طلال اسد.

نمونهٔ دیگر، *Philosophy of Religion in Islam: A Reader of Classical Sources* است که انتشارات بلومزبری در سال ۲۰۲۵ منتشر کرده است و حاوی گزیده‌هایی از آثار مختلف فیلسوفان و متکلمان مسلمان قرون نخستین اسلام است. این کتاب در ده بخش تقسیم شده است؛ برای مثال بخش اول با عنوان «دین و عقل» بعد از مقدمه‌ای که سردبیر بخش نوشته است، ترجمهٔ انگلیسی نوشتارهایی از شهرستانی، اشعری، ملاحمی، غزالی، فارابی و ابن عربی را دربر دارد.

۴. گزیده‌نامه (Anthology)

«آنتولوژی» یا «گزیده‌نامه» درواقع تداوم نگارش گلچین‌ها و گلگشت‌هاست که از سنت‌های سابقه‌دار در فرهنگ ادبی غرب و شرق است. این مجموعه‌ها به لحاظ تاریخی به گردآوری مجموعه‌ای برگزیده و ممتاز از آثار ادبی اختصاص دارد، چه نظم و چه نثر، چه از مصنفان متعدد و چه از ادیبی واحد. سنت جُنگ‌نویسی در ایران و هند هم از این قبیل است. هم‌اکنون نیز کارکرد اصلی گزیده‌نامه‌ها، گردآوری و بازخوانی قطعات ادبی است. آثار موجود در یک گزیده‌نامه معمولاً بر اساس یک موضوع، نویسنده، ژانر یا دوره زمانی مشترک انتخاب می‌شوند. در وهلهٔ دوم، آثاری در گزیده‌نامه‌ها گرد می‌آیند که اگرچه شاید متن ادبی به معنای اصطلاحی کلمه به شمار نروند، از اهمیت ادبی برخوردارند؛ مانند متون تاریخی در یک حوزهٔ خاص. مخاطب اصلی گزیده‌نامه‌ها، دانشجویان رشته‌های ادبیات‌اند و البته برای ادب‌دوستان بیرون از دانشگاه هم کاربرد و جذابیت دارد.

نمونهٔ کلاسیک این ژانر، مجموعه‌های Norton Anthologies است که در حیطه‌های مختلف ادبی یک پیمایش گسترده همراه با مقدمه‌ها، یادداشت‌های توضیحی و کتاب‌شناسی‌های جامع ارائه می‌دهد. مشهورترین، معتبرترین و پرفروش‌ترین گزیده‌نامهٔ جهان در حال حاضر، *The Norton Anthology of English Literature* است که کتاب درسی استاندارد برای دوره‌های ادبیات انگلیسی در دانشگاه‌های سراسر جهان به شمار می‌رود. گلچین نورتون از سال ۱۹۶۲ منتشر شده است و ویراست یازدهم آن سال ۲۰۲۴ در شش مجلد به چاپ رسید و دربرگیرندهٔ مجموعه‌ای از شعر، نمایش‌نامه، داستان، جستار و نامه به زبان انگلیسی از قرون میانه تا قرن ۲۱ است. به غیر

از دو سردبیر اصلی این مجموعه، هر دوره تاریخی یک تیم ویراستاری خاص خود را دارد که از شاخص‌ترین چهره‌های دانشگاهی در آن حوزه به شمار می‌روند. این ویراستاران برای مجلد خود مقدمه‌ای موبه‌مو و تحلیلی می‌نویسند و هر چهره ادبی را با زندگی‌نامه‌ای معرفی می‌کنند.

نمونه نامتعارف‌تر، *Output : An Anthology of Computer-Generated Text, 1953–2023* است که انتشارات دانشگاه ام‌آی‌تی در سال ۲۰۲۴ منتشر کرده است. اینجا نه با گزیده‌ای از آثار ادیبان، که با «گلچین»ی از خروجی‌های متنی رایانه ساخته از اولین روزهای تاریخ این دستگاه تا عصر چت جی‌پی‌تی روبرو هستیم.

شایان دقت است که آنتولوژی در ظاهر یک گردآوری به نظر می‌رسد، اما نقشی نیرومند در شکل‌دهی به نمایه آثار معیار و تراز ادبی و علمی ایفا می‌کند. روند گزینش و سامان‌دهی و تصمیم‌گیری بر سر شمول یا حذف یک اثر، فرایندی خلاقانه است که روایت رایج از آن رشته دانشگاهی را می‌سازد؛ برای مثال در همین گزیده‌نامه‌های نورتون، انتقادات و مطالبه‌ها باعث شده است به تدریج آثار بیشتری از نویسندگان اقلیت‌ها و زنان را بازتاب دهد.

باز هم گفتنی است که با وجود تفکیک استاندارد بین خوانش‌نامه و گزیده‌نامه، مجلدات فراوانی با عنوان آنتولوژی به چاپ رسیده است که شامل متون نظری و غیرادبی است و درواقع ویژگی همان خوانش‌نامه را دارد؛ با این حال، در خوانش‌نامه اولویت با اهمیت نظری است و در گزیده‌نامه بیشتر جنبه ادبی برجسته است.

۵. ارج‌نامه (Festschrift)

گرگور ریتش (۱۵۸۴ – ۱۶۴۳) چاپخانه‌دار و شاعر آلمانی در سال ۱۶۴۰ و به مناسبت دویست سالگی اختراع دستگاه چاپ، از نویسندگان و شاعران مختلف در سراسر آلمان دعوت کرد که در ستایش هنر چاپ و اهمیت آن دست به قلم شوند. او این نوشته‌ها را در کتابی با عنوان شادباش چاپخانه‌داران لایپزیگ: یا جشن دویست سالگی هنر چاپ منتشر کرد. این مجموعه به اولین ارج‌نامه تاریخ شهرت دارد.

کتاب‌های ارج‌نامه (یادنامه/ جشن‌نامه) دربرگیرنده مقالاتی بدیع است که برای بزرگداشت یک شخصیت علمی و دانشگاهی برجسته نوشته شده است و در زمان حیات او، معمولاً در

1. canon.

موقعیتی خاص مثل زمان بازنشستگی‌اش به او تقدیم می‌شود. نویسندگان مقالات معمولاً از میان همکاران نزدیک، همتایان صمیمی و شاگردان برجسته انتخاب می‌شوند و در نوشته‌های تقدیمی خود هر یک به نوعی به گفتگوی علمی با میراث آن استاد می‌نشینند؛ برای مثال یکی از ابداع‌های فکری او را در حوزه‌ای نو به کار می‌بندد یا تحولات نظری او را از زاویه‌ای نو می‌کاود. در حالت دوم، اگر مقالات ارجاع مستقیمی به آثار شخص مدنظر نداشته باشد، الزاماً در حوزه‌های کاری مرتبط با او نوشته می‌شود. مقالات اگرچه همگی باید از استانداردهای آکادمیک پیروی کنند، بیشتر رویکرد انعکاسی و کمتر حالت جدلی دارند. مهم‌تر از هر چیز، ارج‌نامه نقش یک سند تاریخی و جامعه‌شناختی را ایفا می‌کند. فهرست مشارکت‌کنندگان درواقع نمودار خویشاوندی علمی و شبکه اجتماعی و فکری یک چهره تأثیرگذار را ترسیم می‌کند.

سردبیر ارج‌نامه که خود از افراد مرتبط با آن چهره علمی است، یک موضوع محوری برای کتاب تعریف می‌کند و سپس نویسندگان را به صورت شخصی و اختصاصی برای مشارکت در نگارش دعوت می‌کند. متن‌ها چندان در معرض سخت‌گیری‌های داوری قرار نمی‌گیرد و کار ویراستار بیشتر یکپارچه‌سازی قالبی است. ویراستار یک مقدمه جامع بر کتاب می‌نویسد که هم شامل «زندگی‌نامه فکری» آن استاد و هم شامل توضیحاتی درباره ارتباط فصل‌های کتاب با افکار اوست. اغلب در ابتدای کتاب یک «لوح سپاس‌گویان»^۱ هم ضمیمه می‌کنند که فهرستی از تمام دوستان، همکاران و شاگردانی است که شاید در این کتاب سهمی ایفا نکرده‌اند؛ اما می‌خواستند اسمشان برای ادای احترام به استاد ثبت شود. گاهی هم تمام این کارها را بی‌سروصدا انجام می‌دهند تا استاد فرهیخته را غافلگیر کنند.

نمونه اخیر، *Essays in Islamic Philology, History, and Philosophy* است که انتشارات دو گروتر در سال ۲۰۱۶ به یاد و احترام دکتر احمد مهدوی دامغانی منتشر کرده است و شامل مقالاتی در حوزه‌های ادبیات فارسی، ادبیات عرب، تاریخ اسلام و تاریخ‌نگاری مسلمانان است.

۶. رویدادنامه (Proceedings)

معمولاً پس از برگزاری گردهمایی‌های علمی، مجموعه‌ای برگزیده از مقالات ارائه شده در چارچوب آن همایش در یک یا چند مجلد منتشر می‌شود. اصطلاح proceedings به معنای شرح اقدامات و سوابق مکتوب یک رویداد است؛ اما در قالب مدنظر ما به شرح گفتگوها و اقدامات به روال صورت جلسات

1. *Tabula Gratulatoria*.

رسمی پرداخته نمی‌شود و متن پژوهش اصلی که مبنای هر ارائه بوده است، منتشر می‌شود. هدف از رویدادنامه، انتشار سریع یافته‌های پژوهشی اصیل در میان جامعه علمی است.

نکته مهم این است که در بسیاری از رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی که معیار طلایی فضای نشر به مجلات تعلق دارد، ارائه مقالات در کنفرانس‌ها اعتبار کمتری دارد؛ بنابراین انتشار مجزای محتوای همایش‌ها در قالب کتاب چندان رایج نیست. از آن سو، در رشته‌های فنی و مهندسی مثل علوم رایانه که سرعت نوآوری بالاست، رویدادنامه‌های همایش‌ها یکی از اصلی‌ترین و معتبرترین مسیرهای انتشار علم محسوب می‌شود. یک دلیل این است که در رشته‌های فنی و مهندسی، انتشار مقاله در مجموعه مقالات یک کنفرانس معتبر، اغلب به منزله یک انتشار نهایی، داوری شده و استنادپذیر تلقی می‌شود؛ اما در علوم انسانی، به طور سنتی، کنفرانس‌ها محلی برای ارائه «پژوهش‌های در حال پیشرفت»^۱ به شمار می‌رود.

با وجود این، در حوزه علوم انسانی و اجتماعی، انتشار مجموعه تحقیقات ارائه شده در رویدادها به سه شکل رواج دارد. در این فرایند، ناشر و ویراستار بهترین و منسجم‌ترین مقالات را انتخاب و از نویسندگان درخواست می‌کنند تحقیقاتشان را براساس بازخوردهای دریافتی توسعه دهند و بازنویسی کنند.

الگوی اول: انتشار برخی کنفرانس‌های سالانه یا چندسالانه تثبیت شده است که جای محکم و معتبر خود را در یک نشر دانشگاهی یافته است؛ برای مثال «سمپوزیوم ارسطویی»^۲ یکی از مهم‌ترین رویدادهای فلسفی است که هر سه سال یک بار در دانشگاه لودویگ - ماکسیمیلیان مونیخ و با حضور برجسته‌ترین ارسطوپژوهان جهان برگزار می‌شود. شرکت در این برنامه فقط با دعوت شخصی کمیته علمی آن امکان‌پذیر است. انتشارات دانشگاه آکسفورد از سال ۲۰۰۰ تاکنون مجموعه مقالات ارائه شده در هر نوبت از این سمپوزیوم را در یک سری با همین عنوان منتشر کرده است.

الگوی دوم: انتشارات مجموعه مقالات نهادها و انجمن‌های علمی است به نوعی نشریات رسمی و ادواری آنها به شمار می‌رود؛ برای مثال *Proceedings of the British Academy* که انتشارات دانشگاه آکسفورد سالانه منتشر می‌کند و هر مجلد آن شامل متن پیراسته سخنرانی‌های اعضا و دانشمندان مدعو و نیز یادبودهای اعضای فقید خود آکادمی بریتانیا است. انتشار مجموعه مقالات انجمن‌های علمی در قالب مجله علمی - پژوهشی استاندارد هم رایج است؛ مثل

1. Works in Progress.

2. Symposium Aristotelicum.

Proceedings of the American Philosophical Society که مقالات اعضای این کهن‌ترین مجمع علمی آمریکا و نیز مقالاتی از دانشمندان مستقل را در قالب فصل‌نامه منتشر می‌کند.

الگوی سوم: پدیده‌ای تجاری‌تر و مدرن‌تر که در مؤسساتی مثل راتلج و اشپرینگر^۱ رایج است. این ناشران «خطوط تولید» مشخصی برای انتشار سریع مجموعه مقالات کنفرانس‌ها، از جمله در حوزه‌هایی مانند آموزش، مطالعات رسانه و جامعه‌شناسی دیجیتال راه‌اندازی کرده‌اند. در این فرایند، داوری را معمولاً خود کمیته علمی کنفرانس انجام می‌دهد و ناشر مقالات پذیرفته‌شده را به سرعت در قالب یک کتاب منتشر می‌کند؛ برای مثال در سال ۲۰۲۴ کنفرانسی با عنوان «خلاقیت مصنوعی: نگاهی به آینده فرهنگ دیجیتال» در میلان ایتالیا برگزار شد و اشپرینگر مجموعه مقالات آن را در سال ۲۰۲۵ منتشر کرده است.

جمع‌بندی

هر کدام از این شش گونه عنوان‌مند در بنگاه‌های نشر به یک «برند» تبدیل شده است و از آنجاکه هدف تولید کتاب‌های مرجع است، به رقابت مولفان و ناشران دامن زده است؛ با این حال، افزون بر این موارد که ناشران بزرگ اغلب در قالب «سری» منتشر می‌کنند، بی‌شمار کتاب‌های ویراسته دیگری نیز وجود دارد که در قید این عناوین نگنجدند. این آثار هم دقیقاً همان ساختار را دارند؛ یعنی مجموعه‌ای از مقالات نونگاشته و سفارشی‌اند که درباره یک موضوع کلی واحد و به نقش آفرینی یک یا چند سردبیر گردآوری و ویراستاری شده‌اند؛ برای مثال کتاب *The Qur'an and Its Handwritten Transmission: Current Researches* که به ویراستاری فرانسوا دروش در سال ۲۰۲۲ منتشر شده است، از این قبیل مجموعه مقالات بدیع است که متخصصان مختلف در یک موضوع واحد را گرد هم آورده است، بدون آنکه در قالب یک «همگام‌نامه» یا «دست‌نامه» تعریف شود.

انتشار مجموعه مقالات ویراستاری شده خود موضوع پژوهش‌های مفصل‌تری هم بوده است. پیتر وبستر در کتابی با عنوان مجموعه ویراسته: گذشته‌ها، اکنون، آینده‌ها (۲۰۲۰) بر همین موضوع تمرکز کرده است. او به بررسی تاریخیچه، کارکردها، مسائل و آینده «مجموعه ویراسته» به عنوان یک ژانر دانشگاهی متمایز می‌پردازد و می‌گوید با وجود انتقادهایی که این گونه مجموعه‌ها را کم‌اعتبارتر از مجلات می‌داند، این قالب نقشی حیاتی در ایجاد «همکاری، اعتماد و تعهد متقابل» در جامعه علمی ایفا می‌کند.

1. Springer.

فهرست منابع

- Barbour, Ian G. (1997). *Religion and Science: Historical and Contemporary Issues*. HarperSanFrancisco.
- Clayton, Philip, & Simpson, Zachary (Eds.). (2008). *The Oxford Handbook of Religion and Science*. Oxford University Press.
- Cunning, David (Ed.). (2014). *The Cambridge Companion to Descartes' Meditations*. Cambridge University Press.
- Déroche, François (Ed.). (2022). *The Qur'an and Its Handwritten Transmission: Current Researches*. Brill.
- Emon, Anver M., & Ahmed, Rumeen (Eds.). (2018). *The Oxford Handbook of Islamic Law*. Oxford University Press.
- Greenblatt, Stephen (General Ed.), & Abrams, M. H. (Founding Ed.). (2024). *The Norton Anthology of English Literature* (11th ed., 6 vols.). W. W. Norton.
- Haag, James W., Peterson, Gregory R., & Spezio, Michael L. (Eds.). (2013). *The Routledge Companion to Religion and Science*. Routledge.
- Harrison, Peter (Ed.). (2010). *The Cambridge Companion to Science and Religion*. Cambridge University Press.
- Inglis, David, & Almila, Anna-Mari (Eds.). (2016). *The SAGE Handbook of Cultural Sociology*. SAGE Publications.
- Korangi, Alireza, Thackston, Jr., Wheeler M., Mottahedeh, Roy P., & Granara, William (Eds.). (2016). *Essays in Islamic Philology, History, and Philosophy: A Festschrift in Honor of Ahmad Mahdavi Damghani*. De Gruyter.
- Kunin, Seth (Ed.). (2022). *Theories of Religion: A Reader*. Edinburgh University Press.
- Meister, Chad, & Copan, Paul (Eds.). (2013). *The Routledge Companion to Philosophy of Religion* (2nd ed.). Routledge.
- Müller, Iwan von (Ed.). (1885–). *Handbuch der Altertumswissenschaft*. C.H. Beck.
- Oldenburg, Henry (Ed.). (1665–1666). *Philosophical Transactions: Volume I*. Royal Society.
- Oppy, Graham (Ed.). (2015). *The Routledge Handbook of Contemporary Philosophy of Religion*. Routledge.
- Micalizzi, Alessandra (Ed.). (2025). *Artificial Creativity: Looking at the Future of Digital Culture*. Springer.

- Ritzsch, Gregor (Ed.). (1640). *Jubilaum Typographorum Lipsiensium: Oder Zweyhundert-Jähriges BuchdruckerJubelFest*. Leipzig.
- Rizvi, Sajjad H. (Ed.). (2025). *Philosophy of Religion in Islam: A Reader of Classical Sources*. Bloomsbury Academic.
- Stump, J. B., & Padgett, Alan G. (Eds.). (2012). *The Blackwell Companion to Science and Christianity*. Wiley-Blackwell.
- Tenen, Dennis Yi, & Cramer, Florian (Eds.). (2024). *Output: An Anthology of Computer-Generated Text, 1953–2023*. The MIT Press.
- The Autocar. (1910). *The Autocar Handbook: A Guide to the Motor Car*. Iliffe & Sons.
- The Modern Language Association of America. (2021). *MLA Handbook* (9th ed.). Modern Language Association of America.
- Torres-Salinas, D., Robinson-García, N., Cabezas-Clavijo, Á., & Jiménez-Contreras, E. (2014). Analyzing the citation characteristics of books: Edited books, book series and publisher types in the book citation index. *Scientometrics*, 98(3), 2113–2127. <https://doi.org/10.1007/s11192-013-1168-4>
- Webster, Peter. (2020). *The Edited Collection: Pasts, Present and Futures*. Cambridge University Press.